

Transparència i rendició de comptes en les Entitats No Lucratives. El cas de les fundacions

MARIA ROSA ROVIRA VAL
Universitat Autònoma de Barcelona

FINA JEREZ BERNAT
Universitat de Barcelona

NADIA JOHANISOVA
Masaryk University

Aquest treball forma part del projecte CSO2010-18022 del Ministeri de Ciència i Innovació.

Data de recepció: 20/02/12

Data d'acceptació: 24/05/12

RESUM

Les organitzacions del sector de l'economia social (ES) s'han incrementat notablement en els últims anys. La importància d'aquest sector sense ànim de lucre, que duu a terme la seva activitat entre el sector públic i el sector privat és cada vegada més gran, i la seva promoció forma part de l'estratègia europea i espanyola.

Aquest treball se centra en un dels problemes d'aquest sector: la transparència i la rendició de comptes, cada vegada més demanda per la societat. S'inclouen les principals iniciatives relacionades amb la transparència i rendició de comptes en un tipus concret d'entitats no lucratives: les fundacions, per ser una tipologia de gran augment en l'última dècada. Finalment, s'esbossen les conclusions: les limitacions i obstacles associats a la transparència i rendició de comptes, (grandària de l'organització, cost econòmic, escassa cultura de transparència) també afecten a aquest sector. Apostem per un enfocament holístic

de rendició de comptes (*holistic accountability*), d'acord amb el GRI, suggerint que les ENL haurien de rendir comptes a tots aquells grups d'interès sobre els quals les activitats de l'organització tinguin incidència o els grups que tenen incidència en les activitats de l'organització. Els mecanismes de rendició de comptes haurien d'anar evolucionant cap a aquest enfocament.

PARAULES CLAU

Economia social, entitats no lucratives, fundacions, *accountability*, transparència, rendició de comptes, *Global Reporting Initiative*, GRI

ABSTRACT

The organizations of social economy sector have increased markedly in recent years. Non-profit organization that carries out its activity between the public and the private sector is growing and his promotion is part of the European and Spanish strategy.

The aim of this paper is to do a literature review of one of the problems this sector: transparency and accountability, increasing demand for the company.

Presents the main initiatives related to transparency and accountability in a particular type of non profit organizations: foundations, as a type of large increase in the last decade. Finally, we present the conclusions of this work.

KEYWORDS

Social Economy, Third Sector, Nonprofit Organizacions, NPO, NGO, foundations, accountability, *Global Reporting Initiative*, GRI

1. Introducció

La primera aparició del concepte economia social (ES) en estudis econòmics es remunta al segle XIX. Van ser autors de renom, tals com John Stuart Mill i Leon Walras, els que van nomenar amb aital terme les innovadores organitzacions que s'anaven creant com a resposta als nous problemes socials que la incipient societat capitalista generava.

Les diferents organitzacions d'aquest sector han nascut sempre a través d'iniciatives populars que, de manera autogestionada, han donat res-

posta a les necessitats financeres, laborals, d'habitatge, etc. de les pròpies persones fundadores.

A mesura que les necessitats canvien, i que els grups afectats per diferents problemàtiques socials són cada vegada més segregats i específics, les respostes a aquestes necessitats s'institucionalitzen amb diferents trets i formes. El concepte d'ES i les tipologies d'organitzacions s'han anat adaptant als canvis de la societat civil de la qual parteix i a la qual vol representar. Les organitzacions del sector de l'ES s'han incrementat notablement en els últims anys. La importància d'aquest sector sense ànim de lucre, que duu a terme la seva activitat entre el sector públic i el sector privat és cada vegada més gran, i la seva promoció forma part de l'estratègia europea i espanyola.

Aquest treball presenta una breu referència a l'origen i a les diferents perspectives de l'ES al llarg de la seva evolució com a pas previ a la revisió bibliogràfica sobre una de les problemàtiques actualment més esmentades respecte a aquest sector: la rendició de comptes i la transparència de les organitzacions del sector de l'ES. A continuació, es recullen els trets de l'estructura d'aquest sector a Espanya i a Catalunya, per després centrarnos en les principals iniciatives relacionades amb la transparència i rendició de comptes en un tipus concret d'entitats no lucratives (ENL): les fundacions. Finalment, s'esbossen les conclusions d'aquest treball.

2. Evolució de l'economia social

Encara que aquest text tracta sobre l'economia social com es defineix en l'actualitat, és imprescindible puntualitzar que ha existit durant segles a Europa, encara que no s'identifiqués sota aquest mateix nom.

Deixant a part les diverses formes tradicionals no monetàries de suport mutu, basades en la reciprocitat (Polanyi 2001), podem considerar els gremis d'artesans de les ciutats medievals com un exemple dels predecessors de l'economia social d'avui dia. Aquests van tenir un paper important en la producció ètica i distribució de productes bàsics (la idea del comerç just) i en proporcionar una xarxa de suport mutu per als seus membres. En alguns llocs i períodes, la presa de decisions de forma democràtica va estar destacadament present en l'administració d'aquests gremis (Johanisova 2005, p. 26).

Amb l'arribada de la revolució industrial, apareixen dues formes diferents: (i) la filantròpica, basada en el tutelatge del patró sobre els seus treballadors i (ii) la segona, vinculada al mutualisme i el cooperativisme Spi-

ker *et al.* (2009, p. 109). A Europa les associacions d'ajuda mútua van proliferar durant el segle XVIII i principis del XIX. Aquestes associacions incloïen mútues d'assegurances i també societats d'estalvi i construcció creades per grups de persones per estalviar i construir les seves pròpies llars (Birchall 1997, p. 25). Més tard va néixer el moviment cooperativista. Les cooperatives de consumidors van emergir al Regne Unit, les cooperatives de crèdit van aparèixer primer a Alemanya mentre que a França destres artesans van crear les seves pròpies cooperatives de producció (Birchall 1997, Cap. 1). Tot i que molts fundadors d'organitzacions d'ES es van basar en el pensament de socialistes utòpics com Robert Owen o Charles Fourier, a la fi del segle XIX i principis del XX els cercles catòlics també van proporcionar suport ideològic, com s'observa sobretot en les encícliques papals *Rerum Novarum* (1891) i *Quadragesimo Anno* (1931). Les encícliques es van vincular al moviment socialista cristià, que posava l'accent en la propietat comunal i l'associació d'abaix cap amunt. Les organitzacions europees d'economia social han continuat creixent des de llavors, malgrat involucions importants durant els règims feixistes, la Segona Guerra Mundial i en la post-guerra comunista d'Europa Central i Oriental.

Com assenyalen Laville *et al.* (1999), existeix un corrent radical en el pensament històric europeu que veu les organitzacions d'economia social no només per a aquells casos puntuals on el mercat ha fallat, sinó com un sector amb importància pròpia que integra les alternatives viables en les quals prevalen valors humanístics per sobre d'un enfocament purament de mercat, que es considera poc ètic perquè es basa en valors de maximització del benefici en lloc de l'interès públic. En aquesta perspectiva, el terme «economia social» abasta organitzacions que distribueixen beneficis als seus membres, sempre que tinguin també altres característiques de les organitzacions de l'ES, com l'organització sense finalitats de lucre, la gestió democràtica, la independència en relació al govern i l'atorgament de serveis als seus membres Spiker *et al.* (2009, p. 109).

Aquest enfocament europeu contrasta amb l'enfocament d'Amèrica del Nord, que ha anat cap a una clara divisió entre el sector lucratiu i el sector sense finalitats de lucre. L'expressió «tercer sector» de l'economia és la denominació més utilitzada al món anglosaxó i es basa en la consideració que no és ni sector privat ni sector públic.

En els últims anys aquesta diferència entre els enfocaments nord-americà i europeu de l'ES ha estat superada i el terme americà «tercer sector» (Salomón i Anheier 1995), originalment reservat estrictament per a les organitzacions sense finalitats de lucre, ara s'utilitza com a sinònim del terme europeu «economia social».

En un estudi sobre economia social i ocupació en l'àmbit Unió Europea, Vivet i Thiry (2000) destaquen la falta d'homogeneïtat entre els països europeus respecte al reconeixement del sector d'ES, per la diversitat i falta d'harmonització de termes i realitats assenyalades. Així i tot, proporcionen la següent classificació provisional:

- Països on l'ES està establerta: França, Espanya, Bèlgica.
- Països on l'ES està emergint: Dinamarca, Finlàndia, Grècia, Itàlia, Suècia, Irlanda, Portugal, Regne Unit.
- Països on la noció d'ES està definida en relació als conceptes de tercer sector, sector no lucratiu, sector voluntari: Alemanya, Àustria, Luxemburg, Holanda.

Malgrat la diversitat de terminologies i de realitats dels diferents països europeus, podem establir que el concepte d'ES prové de la literatura francesa de la dècada dels anys 70, i s'estructura entorn del sistema de valors i principis d'actuació de l'associacionisme popular, de les cooperatives, mutualitats i fundacions. Les organitzacions d'aquest sector es creen per servir a una causa social i centren la seva gestió en activitats sense ànim de lucre. Aquestes organitzacions són cada vegada més importants, ja que treballen on fallen els mercats i l'estat (Goodin, 2003).

El primer document de referència sobre ES és la *Charte de l'economie sociale* de 1980 (Montsó, 2006), a partir del qual es va desenvolupar la Carta de Principis de l'Economia Social, (Conferència Europea Permanent de Cooperatives, Mutualitats, Associacions i Fundacions, 2002) que estableix el conjunt de principis que caracteritzen les entitats d'aquest sector:

- la primacia de la persona i de l'objecte social sobre el capital,
- l'adhesió voluntària i oberta,
- el control democràtic pels seus membres,
- la conjunció dels interessos dels membres i de l'interès general,
- la defensa dels principis de solidaritat i responsabilitat,
- l'autonomia de gestió i independència dels poders públics,
- la destinació de la majoria dels excedents a l'assoliment dels objectius en favor del desenvolupament sostenible, els interessos dels membres i de l'interès general.

Sobre la base d'aquesta Carta de Principis de l'ES, a Espanya es va publicar la llei d'economia social (Llei 5/2011), que té per objecte establir un marc jurídic comú per a totes les entitats d'aquest sector. Aquest text

legislatiu proporciona la següent definició: «Es denomina economia social el conjunt de les activitats econòmiques i empresarials, que en l'àmbit privat duen a terme aquelles entitats que, de conformitat amb els principis recollits en l'article 4, persegueixen bé l'interès col·lectiu dels seus integrants, bé l'interès general econòmic o social, o tots dos» (art. 2).

La Comissió Europea (CE) reconeix en aquest sector diferents figures jurídiques: societats cooperatives, mutualitats, associacions, fundacions i empreses socials, i ha anat elaborant un estatut europeu per a aquestes diferents tipologies. Així, l'any 2003, es va aprovar el de les societats cooperatives i, des del 2006, està en fase d'esborrany el de les mutualitats, el de les associacions i el de les fundacions europees.

Un problema comú a les organitzacions d'aquest sector és la falta o la deficiència de la rendició de comptes. Els diversos grups d'interès (*stakeholders*) tenen diferents preocupacions sobre la gestió i la rendició de comptes de les ENL. D'una banda, els donants volen la garantia que les seves contribucions es destinen a la finalitat proposada per l'ENL. D'altra banda, els directius i els seus empleats busquen la consecució dels objectius socials de l'ENL i, d'aquesta forma, assegurar-se que la seva organització sobrevisqui i prosperi.

Diversos autors (Odenhal, 1990; Ostrower, 1994; Gordon and Khumawala, 1999; Herzlinger, 1996) argumenten que, als donants no els satisfà el sistema d'informació actual de la destinació dels fons en els projectes finançats, per la qual cosa es fa necessària la creació de nous procediments comptables més transparents, que reflecteixin de forma fefaent el flux de finançaments i inversions. Aquestes millores serien claus per al desenvolupament i creixement d'aquest tipus d'entitats.

Unerman i O'Dwyer, (2010) ressalten la importància de la investigació en les ENL, especialment pel paper vital que juguen aquestes organitzacions en la societat, tant en l'alleujament del sofriment dels més desfavorits com en el futur de les persones més pobres del món. Aquests autors investiguen l'ocupació i desenvolupament de mecanismes de rendició de comptes, els quals milloren l'eficàcia de la informació comptable per a la presa de decisions de les ENL.

El disseny de nous models de rendició de comptes per les ENL ha de començar amb el canvi dels mètodes d'informació passius per altres de més actius. S'haurien d'elaborar uns principis per realitzar un sistema de rendició de comptes que el seu principal objectiu fos vetllar per la veracitat de la informació comptable, basant-se en les dades publicades per l'organització, que permetés prendre bones decisions, fer prediccions futures fiables i proporcionar una bona informació als *stakeholders*. Com a prova de la impor-

tància d'aquesta problemàtica és important destacar que l'organització internacional de referència per a memòries voluntàries de sostenibilitat, el *Global Reporting Initiative* (GRI), va publicar al maig de 2010 un suplement sectorial per les ENL que el seu objectiu és millorar la transparència i la rendició de comptes en aquest tipus d'organitzacions (GRI, 2010).

3. Revisió de la literatura

3.1. Les organitzacions de l'ES

Existeixen diverses denominacions per referir-se a aquest sector i a les organitzacions que hi operen: tercer sector (TS), economia social (ES), entitats sense ànim de lucre (ENL) o organitzacions no governamentals (ONG). En una societat, aquest sector exerceix una activitat complementària al sector privat (empreses) i al sector públic (administracions públiques). Si es representés en una línia contínua, aquest ampli sector quedaria situat en una posició intermèdia, tenint en un extrem a les empreses que operen en l'economia amb ànim de lucre i, en l'extrem oposat, a les organitzacions de l'administració pública la fi de la qual és l'interès públic.

Destaquem dues definicions que considerem de referència. D'una banda, la del *European Foundation Center* indica que el tercer sector és un sector sense finalitats lucratives definit com «un espai entre l'empresa i el govern, on el capital pot ser privat o públic, que el seu objectiu és l'obtenció d'un benefici social» (EFC, 2007). D'altra banda, la de Nacions Unides per a les organitzacions d'aquest sector: «les entitats no lucratives són entitats legals o socials creades amb el propòsit de produir béns i serveis, l'estatus dels quals no els permet ser una font d'ingressos, beneficis o altres guanys financers de les unitats que té establertes, que controla o que finança. En la pràctica, les seves activitats productives generen beneficis o pèrdues però qualsevol benefici que obtinguin no pot ser apropiat per altres entitats» (Nacions Unides, 2003).

Aquest sector engloba un ampli conjunt d'organitzacions de diferent índole i forma jurídica, que duen a terme activitats que poden ser molt diferents entre si, però la característica comuna de les quals és que la seva activitat no persegueix un fi lucratiu. Aquestes organitzacions han experimentat un clar creixement en la majoria dels països industrialitzats (Pedro, 2007), per tant és un sector que està guanyant importància. Les seves característiques més rellevants són:

- Absència d'interès lucratiu
- Cerca de beneficis socials
- Personalitat jurídica pròpia
- Inscripció en el registre corresponent i regulades pels estatuts segons la forma jurídica de l'ENL

La literatura acadèmica oposada, d'origen anglosaxó, centra els estudis en una tipologia d'organitzacions: les ONG. Unerman i O'Dwyer (2006a, p. 309) es refereixen a les ONG citant com a referència les Nacions Unides (2003), mentre que Gray (2006, p.324) subratlla que les ONG, presenten gran heterogeneïtat en la grandària, les seves funcions, els seus possibles objectius, les seves normes i les diferents estratègies i tàctiques a seguir per cadascuna d'elles.

Per al propòsit d'aquest treball, destacarem la definició de fundació, ja que serà la tipologia d'ENL en què ens centrarem més endavant. Segons la Comissió Europea (CE, 2012a): «les fundacions són entitats amb un patrimoni propi i els fons de les quals es destinen, d'acord amb la voluntat dels seus fundadors, a un fi determinat, a projectes o activitats d'interès general. En sentit estricte, són organitzacions totalment independents del govern o d'altres autoritats públiques, i estan gestionades per patronats (consells d'administració independents). Les fundacions no poden distribuir els possibles beneficis generats per l'activitat de l'organització entre els seus propietaris, membres, administradors o directors».

3.2. La rendició de comptes

Tradicionalment, la rendició de comptes ha tingut un caràcter d'obligatorietat exigida per l'administració pública, però en l'actualitat s'identifica amb el terme anglosaxó de *accountability* (apareix a Estats Units en els anys 60 i a Europa en els 70), el qual anteposa l'aspecte d'«obligació moral» al d'«obligació legal» de rendir comptes. Segons Gray *et al.* (1996), es defineix com el deure d'informar de les polítiques i actuacions de l'organització, de justificar els seus actes i de sotmetre's a qualsevol tipus de control adequat per verificar la consistència de la informació. L'abast d'aquest terme va més enllà de la responsabilitat d'informar sobre la gestió de l'organització, incloent la responsabilitat d'informar sobre l'estructura i funcionament de l'òrgan de govern (governació).

L'aplicació d'aquest concepte a les ENL s'ha anat afermant amb més intensitat a mesura que aquestes s'han fet més visibles en l'àmbit econòmic i més influents en el vessant polític. Aquestes organitzacions existeixen

xen gràcies a la confiança que transmeten a la societat i, per mantenir aquesta confiança, és imprescindible una gestió econòmica transparent (Vernis, A. *et al.*, 1998). Però en el sector no lucratiu, la rendició de comptes no pot limitar-se a l'àmbit econòmic, és també una qüestió de legitimitat i identitat. És una part imprescindible de la seva pròpia naturalesa de servei a la societat, la qual cosa alguns denominen el «contracte social» entre entitats sense finalitats lucratives i la societat en el seu conjunt (Fuentes, 2007).

Com a tal, la rendició de comptes té una dimensió externa, en termes de l'obligació de complir les normes de comportament establertes (Chisolm, 1995, p. 141) i una motivació interna, on es vol explicar cada acció i detallar la missió de l'organització als *stakeholders* (Fry, 1995).

Ebrahim (2003a, p. 814) considera que la rendició de comptes opera al llarg de múltiples dimensions i participa de nombrosos actors (clients, treballadors, creditors...), utilitzant diversos mecanismes i estàndards d'acompliment (extern i intern, explícits i implícits, legals i voluntaris), que requereixen diferents nivells de resposta de l'organització (funcionals i estratègics). Kearns (1996, p. 43) proposa un marc similar per a la rendició de comptes, i dóna la mateixa èmfasi als sistemes de rendició de comptes a curt termini, que als de llarg termini.

En la literatura específica sobre les ENL, Brody (2001) destaca quatre temes en la rendició de comptes d'aquestes organitzacions:

- El compliment de la missió
- La demostració de l'eficàcia de les activitats
- El bon govern
- Una honestedat fiscal i la prevenció del frau

Brown i Moore (2001) analitzen la rendició de comptes d'ENL utilitzant un esquema de «A qui i perquè». (Kearns, 1994) es refereix a un sistema de rendició de comptes per ENL que té dos elements: les mesures d'acompliment i les respostes (positives i negatives) per a l'assoliment, o no, dels objectius.

La rendició de comptes no és només una mera justificació i adequació de les despeses dintre del termini i en la forma escaient. Així, es passa a tenir en compte el comportament global de cada entitat com a perspectiva àmplia des de la qual s'explica la raó de les activitats, les actuacions i els resultats de cada ENL. Aquesta perspectiva més àmplia es denomina *accountability* en la literatura internacional (Cutt i Murray, 2000). En el context espanyol existeixen diverses entitats dedicades a analitzar la transpa-

rència d'ENL. Un exemple és la Fundació Lleialtat, especialitzada en l'anàlisi de transparència d'aquelles ONG que voluntàriament ho sol·licitin, o la Fundació Compromís Empresarial, que publica informes de l'anàlisi de la transparència, el bon govern i la rendició de comptes de diversos tipus d'ENL. A escala global, destaca la proposta del *Global Reporting Initiative* GRI, un estàndard internacional per elaborar Memòries de Sostenibilitat que aplica el paradigma de la sostenibilitat a la rendició de comptes i considera la dimensió econòmica, social, mediambiental i de bon govern de les organitzacions. El suplement sectorial per ENL afegeix un bloc específic d'indicadors qualitius sobre l'eficàcia dels programes, en el qual principalment es demana informació sobre la involucració dels grups d'interès en les diverses fases dels programes (GRI, 2010).

3.3. *Transparència*

La transparència està íntimament relacionada amb la rendició de comptes. De fet, és el principi bàsic de la rendició de comptes. Segons Vidal (2010), la transparència té dos components: el grau d'informació i l'actitud amb que s'afronta el procés de rendició de comptes.

Avançar cap a la cultura de la transparència significa considerar la rendició de comptes com un plantejament de base de qualsevol activitat que es realitzi, ja que l'actitud que comporta està directament relacionada amb els valors de l'organització.

D'altra banda, la transparència i la rendició de comptes estan intrínsecament relacionades amb la participació i comunicació amb els grups d'interès (*stakeholders*) de l'organització. La participació dels grups d'interès en les organitzacions és un dels eixos principals de la transparència. La participació del voluntariat, dels beneficiaris, de les persones associades és una autèntica garantia de transparència de l'entitat. Els diferents col·lectius que participen en les organitzacions són un motor per fer-les més transparents.

La transparència també és la base de les relacions de comunicació amb els grups d'interès externs. Si els màxims responsables de l'organització difonen informació que dona una imatge precisa de l'organització crearan un dipòsit de credibilitat que servirà per afermar la relació amb les seves parts interessades. Els donants, finançadors, usuaris i els socis en general, estaran més predisposats a col·laborar amb una organització que tingui una estratègia de comunicació transparent que generi confiança.

Igual que ocorre al món empresarial, en el sector de les ENL és cada vegada més gran la necessitat de millorar la transparència per afermar la

reputació i la confiança dels diferents grups d'interès. Com assenyala Novell (2002), les empreses estan avançant en les millores del bon govern però, també, les administracions públiques i les organitzacions no lucratives avancen en la introducció de mecanismes que n'augmenten la transparència i la responsabilitat davant la societat.

3.4. Mecanismes de rendició de comptes

Diferents autors ofereixen una varietat de mecanismes de rendició de comptes que es fan servir:

- La rendició de comptes ascendent (*Upward accountability*) prioritza els donants de fons. Les ENL han d'establir mètodes amb l'objectiu de garantir que les seves actuacions realitzades (accions i inversions) amb els recursos dels donants s'han fet de forma correcta i han de rendir comptes als quals proporcionen aquests recursos (Davison 2006, Edward i Hulme 2002, Ebrahim 2003a, 2003b; O'Dwyer 2007).
- La descendent amplia la rendició de comptes cap avall (*Downward accountability*). En aquesta perspectiva les ENL poden i han de rendir comptes no només als qui els financen, sinó també als seus beneficiaris. Recentment, alguns governs s'han adonat que, per fer el desplegament de l'ajuda al fons de desenvolupament a l'estranger més eficaç, és important que les ENL a més de fer una rendició de comptes als seus donants de fons, realitzin una bona comunicació amb els beneficiaris del projecte, (Edward i Hulme, 2002; Ebrahim 2003a, 2003b; O'Dwyer, 2007).
- L'holística (*Holistic accountability*) integra la rendició de comptes cap amunt i cap avall i les amplia amb la dimensió multidireccional de la rendició de comptes. Se suggereix que les ENL han de rendir comptes a tots aquells grups d'interès sobre els quals les activitats de l'organització tinguin incidència (Unermann i O'Dwyer 2006b). Aquest plantejament està d'acord amb el suplement sectorial per ENL del GRI (GRI, 2010), que segueix l'enfocament de la teoria dels grups d'interès (*stakeholders*).

Ebrahim (2003a), analitza diversos mecanismes de rendició de comptes des de tres perspectives diferents: ascendent-descendent, intern-extern i funcional-estratègic. En la pràctica, els mecanismes de rendició de comptes amb la finalitat de donar informació als donants (ascendents i externs)

són els més desenvolupats, mentre que els que tenen la finalitat de proporcionar informació als gestors (intern) i als beneficiaris (descendent) estan menys desenvolupats. D'altra banda, els de curt termini (funcionals) són més utilitzats que els de llarg termini (estratègics).

Goodin (2003), proporciona una anàlisi de les diferències d'objectius i mecanismes de rendició segons el tipus d'empresa (privada, pública o ENL):

Tipus d'empresa	Objectiu de la rendició de comptes	Enfocament de la rendició de comptes
Empresa privada.	Resultats obtinguts.	Ser competitiu en el mercat.
Empresa pública.	Accions portades a terme.	Jerarquia.
Empresa sense ànim de lucre.	Intencions marcades.	Xarxes de cooperació.

En les empreses privades, l'objectiu de la rendició de comptes és informar sobre els resultats obtinguts, i els mecanismes de rendició de comptes segueixen la perspectiva del sistema competitiu de mercat. Es requereixen mecanismes que garanteixin que la informació proporcionada expressa la imatge fidel de l'empresa.

Per als gestors de les empreses públiques, l'objectiu de la rendició de comptes és valorar si les accions realitzades estan dins dels paràmetres previstos. Els mecanismes de rendició de comptes són jeràrquics, operen a través de la relació d'autoritat. Els subordinats són responsables de rendir comptes als seus superiors.

En les empreses sense ànim de lucre, s'estudien les intencions dels gestors de les ENL. L'objectiu de la rendició de comptes se centra en la fase prèvia de les motivacions, on es valoren els diferents factors que intervenen en la presa de decisions i els mecanismes de control social existents, a través dels instruments de cooperació i de control d'ENL que comparteixen normes i valors similars. La principal característica de la rendició de comptes és la construcció d'uns valors compartits. L'evolució de les normes s'ajusten i es comparteixen tenint en compte les diferents perspectives i preferències de les ENL i els *stakeholders*. En el funcionament diari de les ENL s'adopten els valors compartits, per tenir uns indicadors comuns de mecanismes de rendició de comptes.

4. Estructura del sector d'Economia Social a Espanya i a Catalunya

És imprescindible disposar de dades que ens aportin informació de l'estructura i la importància del sector d'ES a Espanya i Catalunya. La taula 2 recull les dades més rellevants de l'any 2011.

Espanya	Catalunya
<ul style="list-style-type: none"> • 200.000 entitats. • 10% PIB espanyol. • 2.000.000 treballadors. • 87.000 milions d'€. 	<ul style="list-style-type: none"> • 7.500 entitats. • 2,8% PIB català. • 100.093 treballadors. • 1,7 milions d'€.

Font: Observatori Espanyol de l'Economia Social (2011).

A escala espanyola aquest sector té 200.000 entitats de diferent tipologia, ocupa a 2.000.000 de treballadors, la qual cosa representaria un 8,6% de la població activa, un volum de 87.000 milions d'euros, que equivaldria a un 10% del PIB. A manera comparativa, seria d'una importància equivalent a un dels sectors més importants com és el turisme, que en el 2011 va aconseguir el 10,4% del PIB d'Espanya (INE, 2011a).

A Catalunya, el sector agrupa unes 7.500 entitats, amb un volum de 5.550 milions d'euros (5 vegades més gran que en el 2003), representant un 2,8% del PIB català. Actualment ocupa 100.093 persones i l'ocupació generada per aquestes ENL és estable, la majoria dones.

Respecte a l'evolució de les diferents figures jurídiques d'aquest sector (societats cooperatives, mutualitats, associacions, fundacions i empreses socials), en l'última dècada a Espanya les fundacions, associacions i ONGs han crescut un 6,97%, percentatge molt superior al de les societats mercantils, que van augmentar un 3,63% des de l'any 2000, o al de creació de cooperatives, que va decreïxer un 0,29% anual. Sobre la base d'aquestes dades, creiem interessant aprofundir en les fundacions perquè són una tipologia amb un gran increment en l'última dècada, ja que més del 50% de les fundacions tenen menys de 10 anys d'antiguitat.

Sector a Espanya	Fundacions a Espanya
<ul style="list-style-type: none"> • 200.000 entitats. • 10% PIB. • 2.000.000 treballadors. • 87.000 milions d'€. 	<ul style="list-style-type: none"> • Distribució geogràfica: Catalunya i Madrid són les àrees que tenen més fundacions. • 0,25% PIB. • 86.000 treballadors. • Més del 50% de les fundacions tenen menys de 10 anys. • 39% de les fundacions tenen relacions amb les comunitats autònomes. • 60% de les fundacions estan finançades per fons públics.

Font: Observatori Espanyol de l'Economia Social (2011) i Fundació Luis Vives (2011).

La taula 3 és una comparativa de les dades del sector a Espanya (exposats prèviament a la taula 2) amb les dades específiques de les fundacions. D'aquesta taula podem destacar que la major part de les fundacions, un 60% estan finançades amb fons públics, un 39% tenen relacions amb les comunitats autònomes, estan majorment concentrades a Catalunya (28,55%) i Madrid (10,65%) i emplen al 4,3% dels treballadors del sector.

5. La rendició de comptes i la transparència en les fundacions

Rey i Martín (2011), partint dels treballs de Warren i Lloyd (2009), recullen les diferents iniciatives internacionals relacionades amb la rendició de comptes, el bon govern i la transparència de les fundacions. Hem ampliat i actualitzat aquesta informació, que es presenta a la taula 4, classificada per: legislació, codis ètics i de conducta, certificacions, serveis d'informació, grups de treball, eines d'autoavaluació i premis.

Legislació: es vol establir un marc comú d'actuació per a tot el sector d'economia social i, en concret, en les fundacions.	En l'àmbit de la Unió Europea, el 8 de febrer 2012 la Comissió Europea va aprovar la proposta de regulació de l'Estatut de la Fundació Europea (CE, 2012b). La previsió és que sigui aprovat pel Parlament i el Consell Europeu el 2014. Aquest serà un instrument legal opcional, en coexistència amb les respectives legislacions nacionals, i permetrà a les fundacions que vulguin actuar o establir-se en més d'un país de la UE regir-se per una única legislació.
---	--

	A Espanya, la legislació bàsica és la Llei 49/2002, del Règim Fiscal de les Entitats sense Ànim Lucratiu i dels Incentius Fiscals al Mecenatge i la Llei 50/2002, de Fundacions. La recent Llei 05/2011, d'Economia Social, és important ja que té per objectiu establir un marc jurídic comú per al conjunt d'entitats que integren l'ES i establir mesures de foment.
Codis ètics i de conducta: el seu objectiu és oferir un conjunt de normes i criteris sobre determinats comportaments.	INGO Charter, International Committee of Fundraising Organizations' International Standards, Australian Council for International Development (ACFID) Code of Conduct, Code of Conduct for NGOs engaged in Humanitarian Action.
Certificacions: la seva funció es acreditar l'acompliment de determinats estàndards.	Interaction PVO (Private Voluntary Organization) Standards, Canadian Council for International Co-operation (CCIC) Code of Ethics, Peer certification NGO Good Practice Project Certification System of the Cooperation Austrian Seal of Quality for Donations, Governance and Transparency Indicators of CEMEFI (Mexican Centre for Philanthropy).
Serveis d'informació: tenen la funció de proporcionar a la opinió pública informació sobre diferents aspectes de les organitzacions.	Guidestar, Intelligent Giving Charity Chooser, ALNAP project, FOREMAP project.
Grups de treball: es constitueixen per impulsar determinades pràctiques i compartir coneixements.	Centre Europeu de Fundacions (EFC) Principis de Bones Pràctiques, Global Reporting Initiative NGO Sector Supplement Working Group, Open Forum for CSO Development Effectiveness, British Overseas NGOs for Development (BOND) Quality Standards Group, Central and Eastern European Working Group on Non-profit Governance.
Eines d'autoavaluació: són instruments consensuats per avaluar l'acompliment de les organitzacions.	Group URD Quality COMPAS, Emergency Capacity Building Project Impact Measurement and Accountability in Emergencies: The Good Enough Guide, GRI G3.
Premis: el seu objectiu es reconèixer i diferenciar les institucions en alguna àrea específica d'actuació.	Annual Report Awards of the Romanian Donors' Forum, India NGO Award, Third Sector Excellence Award (UK).

Malgrat totes les iniciatives que s'estan duent a terme a Europa, segons Bonbright (2007) el nivell de confiança en les ENL tendeix a descendir lleugerament sense que aquestes perdin el lideratge enfront de les altres institucions analitzades (48%, en 2001, 45% en 2005). En canvi, als països en vies de desenvolupament, el nivell de confiança en les ENL ha descendit significativament després de l'aparició d'algunes pràctiques irregulars i

corruptes. Per primera vegada en la història les ENL es van situar en tercer lloc (amb el 50% de vots de confiança), darrere de les empreses (60%) i els mitjans de comunicació (53%).

Martín (2011), autor d'un informe que mesura el grau de transparència analitzant la informació rellevant que es troba disponible a la pàgina web de les fundacions empresarials i les fundacions familiars espanyoles, opina que la transparència és una de les pràctiques més importants del bon govern i un actiu imprescindible per enfortir i augmentar la confiança de la societat en el sector fundacional. De les conclusions d'aquest estudi, destaquem les següents:

- Les fundacions tenen un ampli marge de millora en el contingut de la informació que proporcionen a través de les seves pàgines web.
- A diferència del sector lucratiu, les fundacions no compten amb una metodologia o praxi majoritàriament acceptada per seleccionar i fer pública la informació rellevant.
- La informació més completa sol ser la que es refereix a la missió i els programes que duu a terme l'organització.
- L'absència d'una informació més detallada sobre les persones que conformen l'òrgan de govern i els principals directius denota certa descurança pels aspectes relacionats amb el bon govern i la gestió de l'organització.
- És notòria la falta d'informació econòmica que proporcionen les fundacions a través del seu web i la seva memòria anual.

Sobre la base dels resultats i conclusions d'aquest estudi, realitzat en dos anys consecutius 2009 i 2010, s'evidencia que les fundacions espanyoles han de millorar molt la seva comunicació amb els grups d'interès i han de fer un esforç tangible per ser més transparents, no només pel que fa als seus estats financers, sinó també a qui conformen els seus òrgans de govern i els seus comitès de direcció.

Compartim plenament l'opinió de Martín (2011) que una bona opció per impulsar els processos en favor de la transparència i la rendició de comptes en el sector de les fundacions seria l'adopció d'estàndards de publicació d'informació rellevant (*reporting*) com els que fa una dècada existeixen en el sector empresarial. Ens referim concretament a l'estàndard internacional del *Global Reporting Initiative* (GRI), que des de l'any 2010 disposa d'un suplement sectorial adaptat a les ENL. Creiem que és de gran importància que el sector d'ENL avanç en l'adopció de tècniques i mecanismes de gestió, de bon govern, de transparència i de rendició de comptes

similars als del sector empresarial. Aquest avanç és especialment necessari per respondre a la creixent exigència de la societat cap a les ENL.

6. Conclusions

Les organitzacions del sector de l'economia social han experimentat un clar creixement en els últims anys. Aquest sector és especialment rellevant ja que (i) desenvolupa la seva activitat en àrees on fallen els mercats i l'estat; (ii) les entitats d'aquest sector, encara que duen a terme activitats molt diferents entre si, tenen com a principals característiques comunes que serveixen a una causa social i centren la seva gestió en activitats sense ànim de lucre.

A mesura que les ENL s'han fet més visibles i influents, la rendició de comptes s'ha fet més necessària perquè les expectatives dels grups d'interessats cap a les organitzacions d'aquest sector van en augment i els demanen més transparència. La demanda social de transparència i rendició de comptes ha fet aparèixer organitzacions especialitzades en l'anàlisi de transparència, bon govern i rendició de comptes de diversos tipus d'ENL. Especialment els donants demanen garanties que les seves contribucions es destinen a la finalitat proposada per l'ENL.

Però, un problema comú de les organitzacions d'aquest sector és la deficiència de transparència i rendició de comptes. Aquest problema afecta al nivell de confiança de la societat cap a les ENL. S'ha constatat que el nivell de confiança en les ENL tendeix a descendir, lleugerament a Europa i més significativament als països en vies de desenvolupament, motivat per l'aparició d'algunes pràctiques irregulars i corruptes. Com a evidència de la rellevància d'aquest problema, destaca el fet que el *Global Reporting Initiative* (GRI), va publicar el 2010 un suplement sectorial per a les memòries de sostenibilitat de les ENL, amb l'objectiu de millorar la transparència i la rendició de comptes en aquest tipus d'organitzacions, en el qual destaca el bloc específic d'indicadors sobre l'eficàcia dels programes.

La transparència és una de les pràctiques més importants del bon govern i un actiu imprescindible per enfortir i augmentar la confiança de la societat en les ENL. Com a element generador de confiança, la transparència resulta imprescindible en un sector sense ànim de lucre, al servei de la societat i que existeix gràcies a les aportacions privades i públiques. Per mantenir la confiança de la societat i la seva legitimitat d'operar, les organitzacions han d'anar més enllà de la mínima i obligatòria rendició de comptes que marqui la legislació. Creiem que és necessari que el sector d'ENL avanci en l'adopció de tècniques i mecanismes de gestió, de bon

govern, de transparència i de rendició de comptes similars als del sector empresarial.

Un component essencial de la transparència i la rendició de comptes és la participació i comunicació amb els grups d'interès (*stakeholders*) de l'organització. Nosaltres apostem per un enfocament holístic de rendició de comptes (*holistic accountability*), d'acord amb el GRI, que segueix l'enfocament de la teoria dels *stakeholders* materialitzat com un dels principis de contingut d'aquest estàndard de *reporting* internacional. Aquest enfocament suggereix que les ENL han de rendir comptes a tots aquells grups d'interès sobre els quals les activitats de l'organització tinguin incidència o els grups que tenen incidència en les activitats de l'organització. Els mecanismes de rendició de comptes han d'anar evolucionant cap a aquest enfocament holístic. En la pràctica els més desenvolupats i utilitzats per les ENL continuen sent els de curt termini i dirigits a donar informació als donants. En aquesta evolució, es requereix una etapa d'identificació dels grups d'interès que té l'organització i un exercici de consulta per conèixer els seus interessos i arribar a uns compromisos que satisfacin ambdues parts.

Les conegudes limitacions i obstacles associats a la transparència i rendició de comptes, també afecten el sector ES. La grandària de l'organització és un dels principals factors limitants, ja que les organitzacions més petites que no compten amb l'estructura de sistemes comptables i administratius adequats, ni amb els coneixements i les eines necessaris tant per implementar millores en la gestió interna com per a l'anàlisi, el mesurament d'impactes i l'elaboració d'informes públics amb l'objectiu de proporcionar major transparència. El cost econòmic d'elaboració i difusió d'informació pública pot arribar a ser una barrera infranquejable per a moltes ENL, que prioritzaran la destinació dels recursos econòmics escassos a l'atenció a les persones beneficiàries. L'escassa cultura de transparència és també un obstacle que requereix formació i temps a superar. Cada organització ha de trobar el camí ajustat a la seva situació (grandària, recursos, experiència, valors) per anar avançant en la transparència i rendició de comptes cap als seus grups d'interès.

Dels diferents tipus d'ENL creiem interessant investigar la transparència i rendició de comptes de les fundacions. Les raons que ho justifiquen són: (i) és un tipus d'ENL amb un gran increment en l'última dècada (més del 50% de les fundacions tenen menys de 10 anys d'antiguitat); (ii) un 60% d'elles estan finançades amb fons públics; (iii) tenen una important concentració geogràfica a Catalunya (28,55%) i Madrid (10,65%); (iv) sobre la base dels resultats i conclusions de Martín (2011), les fundacions

espanyoles han de millorar molt la seva comunicació amb els grups d'interès i han de fer un esforç tangible per ser més transparents, concretament en dos apartats: en la informació econòmica (fer disponibles els seus comptes anuals) i en la informació sobre la composició dels seus òrgans de govern i els seus comitès de direcció. En aquest treball hem fet solament una primera aproximació. Per continuar en aquesta línia d'investigació a escala espanyola caldria disposar d'una base de dades inexistente fins al moment. Com assenyalen Rey i Martín (2011), els principals obstacles per disposar d'una base de dades actualitzada per a la investigació són: la no existència de cap registre oficial de fundacions d'àmbit espanyol, la dificultat per distingir les fundacions actives i les inactives i la falta d'informació econòmica disponible.

Referències bibliogràfiques

- BIRCHALL, J. (1997) *The International Co-operative movement*. Manchester University Press, Manchester.
- BONBRIGHT, D. (2007) «The Changing Face of NGO Accountability: A Talk at the International seminar on Civil Society and Accountability», *Seminar in Montevideo*, Abril.
- BRODY, E. (2001) *Accountability and Public Trust, in The State of America's Nonprofit Sector*, Lester Salomon, Aspen.
- BROWN, L. D. i MOORE, M.H. (2001) «Accountability, Strategy and International Non-Governmental Organizations», *Nonprofit and Voluntary Sector*, 30 (3), pp. 569-587.
- CHISHOLM, L. (1995) «The Accountability of Nonprofit Organizations», *Nonprofit Management and Leadership*, 6 (2), pp. 141-156.
- CIRIEC-ESPAÑA, (2001) «Economía Social y Sector No Lucrativo», *Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 37, ABRIL, (treballs de Rafael Chaves i Jose Luis Monzón; José Barea i Antonio Pulido; José I. Ruiz Olabuénaga; Francisco Salinas i M. José Rubio Martín; Miguel Puchades i Antonia Sajardo)
- COMISIÓN EUROPEA
- (2012a) Association and Foundation
http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/social-economy/associations-foundations/index_en.htm. [consulta en línia, 22-2-2012]
 - (2012b) Proposal for a Council Regulation on the Statute for a European Foundation (FE),

- http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/eufoundation/proposal_en.pdf [consulta en línia, 10-2-2012]
- CUTT, J. i MURRAY, V. (2000) *Accountability and Effectiveness Evaluation in Non-Profit Organizations*, Routledge, London.
- DAVISON, J. (2006) «Photografhs and accountability: cracking the codes of and NGO», *Accounting, Auditing and Accountability Journal*, 19(3), pp. 133-158.
- EBRAHIM, A.
— (2003a) «Accountability in Practice: Mechanisms for NGOs», *World Development*, 31(5), pp. 813-829.
— (2003b) «Making Sense of Accountability: Conceptual Perspectives for Northern and Southern Nonprofits», *Nonprofit Management and Leadership*, 14(2), pp. 191-212.
- EDWARDS, M. i HULME, D. (2002) *NGO Performance and Accountability: Introduction and Overview*, Earthscan Publications, London.
- EUROPEAN FOUNDATION CENTER (2007)
<http://www.efc.be/legal/documents/EFCPrinciplesGoodPractice.pdf>
[consulta en línia, 5-1-2012].
- FRY, R. E. (1995) «Accountability in organizational life: problem or opportunity for nonprofit», *Nonprofit Management and Leadership*, 6 (2), pp. 181-195.
- FUENTES, J. (2007) «Las organizaciones no lucrativas: necesidades de los usuarios de la información financiera», *Revista española del tercer sector*, 6.
- FUNDACIÓN LUIS VIVES (2010) «Informe anual del Tercer Sector»
<http://www.fundacionluisvives.org/servicios/publicaciones/detalle/77519.html> [consulta en línia 20-12-2011] Octubre.
- FUNDACIÓN LUIS VIVES (2011) «Informe anual del Tercer Sector»
http://www.fundacionluisvives.org/upload/83/89/ESTUDIOS_EUROPEOS_PDF_NAVEGABLE.pdf [consulta en línia 20-12-2011] Juliol.
- GOODIN R. E. (2003) «Democratic Accountability: the Distinctiveness of the Third Sector», Australian National University, Canberra, XLIV, pp. 359-396.
- GORDON, T. i KHUMAWALA, S. (1999) «The Demand for Nonprofit Financial Statements: A Model of Individual Giving», *Journal of Accounting Literature*, 18, pp. 31-56.
- GLOBAL REPORTING INITIATIVE (GRI) NGO Sector Supplement (2010) www.globalreporting.org/resourceslibrary/NGOSS-complete.pdf. [consulta en línia 21-11-2011]

- GRAY, R. *et al.* (1996) *Accounting and accountability, changes and challenges in corporate and environmental reporting*, Prentice Hall, New York.
- GRAY, R., *et al.* (2006) «NGOs, Civil Society and Accountability: Making the People Accountable to Capital», *Accounting, Auditing and Accountability Journal*, 19(3) pp. 319-348.
- HERZLINGER R. (1996) «Can Public Trust in Nonprofit and Governments be Restored?», *Harvard Business Review*, 9 (2), pp. 98-108.
- INSTITUTO NACIONAL ESTADÍSTICA (2011a)
<http://www.ine.es/jaxiBD/tabla.do?per=03&type=db&divi=CNTR&idtab=2>. [consulta en línia, 2-1-2012]
- INSTITUTO NACIONAL ESTADÍSTICA (2011b)
<http://www.ine.es/inebmenu/indice.htm#6d>. [consulta en línia, 2-1-2012]
- JOHANISOVA, N., (2005) *Living in the Cracks: A Look at Rural Social Enterprises in Britain and the Czech Republic*, Feasta, Dublin.
- KEARNS, K.
— (1994) «The Strategic Management of Accountability in Nonprofit Organizations: An Analytical Framework», *Public Administration Review*, 54 (2), pp. 185-192.
— (1996). «Managing for accountability: preserving the public trust in nonprofit organizations», *Jossey-Bass*, p.43.
- LAVILLE, J.-L., BORZAGA, C., DEFOURNY, A., EVERS, A., LEWIS, J., NYSENS, M., PESTOFF, V., (1999) «Third system: a European definition», in *The Enterprises and Organizations of the Third System: A Strategic Challenge for Employment*, Paper produced in the framework of the Pilot Action «Third System and Employment» of the European Commission,
http://www.ciriec.ulg.ac.be/fr/telechargements/RESEARCH_REPORTS/dgv_ciriec_fulltext_english.pdf [consulta en línia, 7-5-2012]
- LLEI 50/2002, 26 de desembre, de Fundacions, Butlletí Oficial de l'Estat.
- LLEI 49/2002, 23 de desembre, de règim fiscal de les entitats sense fins lucratives i dels incentius fiscals al mecenatge, Butlletí Oficial de l'Estat.
- LLEI 5/2011, 29 de març, d'Economia Social, Butlletí Oficial de l'Estat.
- LLOYD, R.; OATHAM, J.; HAMMER, M. (2007) *Global Accountability Report*, One World Trust, Londres.
- MARTIN CAVANNA, J. (2011) *Construir confianza 2010. Impulsando la transparencia en la web de las fundaciones empresariales españolas*, Fundación Compromiso Empresarial, Madrid.

- MONZÓN, J.L. (2006) «Economía social y conceptos afines: fronteras borrosas y ambigüedades conceptuales del tercer sector», *CIRIEC-España*, 56, pp. 9-24.
- NACIONES UNIDAS (2003) *Handbook on Non-profit Institutions in the System of National Accounts*, New York.
- NOVELL, R. (2002) *Transparencia y buen gobierno*, Fundació Amics de la UPC, Icària, Barcelona.
- OBSERVATORI DEL TERCER SECTOR (2007) *El debate sobre la transparencia en el tercer sector*, Observatori del Tercer Sector, Barcelona.
- OBSERVATORIO ESPAÑOL DE LA ECONOMÍA SOCIAL (2011) «Las Grandes Cifras de la Economía Social en España», *CIRIEC-España*.
- ODENHAL, T. (1990) *Charity Begins at Home*, Basic Books, New York.
- OSTROWER, F. (1994) *Why the Wealthy Give*, NJ Princeton University Press, Princeton.
- O'DWYER B. (2007) *The Nature of NGO Accountability: Motives, Mechanisms and Practice*, Abingdon, Routledge.
- PEDRO VARANDA, M. Coord. (2007) «El Tercer Sector y la Economía Social: un enfoque de redes», *Revista Hispana para el análisis de redes sociales*, 12, juny.
- POLANYI, K., (2001) *The Great Transformation*, Beacon Press, London.
- REY, M i MARTÍN, J. (2011) «Buen gobierno y rendición de cuentas en las Fundaciones Empresariales españolas: Un análisis comparativo de prácticas de transparencia», *Revista de la Responsabilidad Social de la Empresa*, 7, gener-abril.
- SOLOMON, R.M. i ANHEIER, H., (1995) *Defining the Non-profit Sector*, Manchester University Press, Manchester.
- SPIKER, P., ALVAREZ LEGUIZAMÓN, S. i GORDON, D. (2009) *Pobreza: Un glosario internacional*, Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales - CLACSO, Buenos Aires.
- UNERMAN, J. i O'DWYER, B.
- (2006a) «On James Bond and the Importance of NGO Accountability», *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 19(3), pp 305-318.
 - (2006b) «Theorising Accountability for NGO Advocacy», *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 19(3), pp 349-376.
 - (2010) «Ngo Accountability And Sustainability Issues In The Changing Global Environment», *Public Management Review*, 12(4), pp. 475-486.

- VERNIS, A. et al (1998) *La gestión de las organizaciones no lucrativas*, Deusto, Bilbao.
- VIDAL, P. (2010) *Juntos hacia una cultura de la transparencia*, Observatori del Tercer Sector, Barcelona.
- WARREN, S. and LLOYD, R., (2009) «Civil Society Self-Regulation», *One World Trust*, 119, Juny.

Associació Catalana de Comptabilitat i Direcció
Edif. Col·legi d'Economistes de Catalunya
Pl.- Gal·la Plàcida 32, 4ª planta - 08006 Barcelona
Tel. 93 416 16 04 extensió 2019
info@accid.org - www.accid.org- @Associacio ACCID

